

**Е. Манева. Крстеви.
Средновековна некропола. Скопје, 2000.**

Книгата на Е. Манева представя резултатите от проучванията на средновековния некропол Крстеви в землището на с. Корешница, до крепостта Просек (Република Македония), проведени през периода 1992-1994 г. Те са реализирани благодарение на доброто взаимодействие между Философския факултет на университета в Скопие, Института за история и археология и музея в Неготино. При разрешаването на отделни проблеми са привлечени специалисти от Музея на Македония, Природонаучния музей, Технологическия, Химическия и Земеделския факултети и Радиоложкото отделение на Държавната болница. Включването на разнородни специалисти е позволило да бъдат направени прецизни антропологически и остеологически анализи на костния материал, анализ на останките от текстил, анализ на ботаническия материал, физически и химически анализи и консервация на металните находки.

Книгата се състои от 197 страници текст и илюстрации и 8 цветни табла. В уводната част е направен кратък, но пълен исторически преглед на развитието на

региона от началото на XI в. до края на XIV в. Тази информация, макар да не засяга пряко проучването на некропола, има отношение към някои от резултатите и направените от авторката изводи за социалния и етнокултурния статус на населението. Специално място е отделено на крепостта Просек (Демир Капия), която се намира на около 2 км от некропола. Досегашните проучвания показват, че тя не само е заемала средищно място, но и представлява един от важните укрепени центрове в Македония през средновековието. В началото на XI в. в крепостта е настанен византийски военен гарнизон, от края на XII и началото на XIII в. тук резидират владетелите Добромир Хриз и Стрез. През XIII и XIV в. градът преминава последователно в ръцете на латинците, епирските деспоти, българите, никейските владетели и сърбите. Всичко това показва значението, което е имало за балканските държави владението на този стратегически център, контролиращ пътя по река Вардар и на юг към Солун.

Същинската част на изследването тематично е разделена в три глави: резултати от археологическите разкопки, анализ на гробния инвентар и каталог на гробовете и гробния инвентар. Данните от археологическите проучвания показват, че в некропола е спазен християн-

ският погребален обред. Мъртвите са полагани по гръб, ориентирани по оста запад-изток, с ръце поставени върху корема или гърдите. Във всеки гроб има само по един индивид, като липсват случаи на препогребване или нарушавания от вторични погребения. Планировката подсказва съществуването на определено групиране, вероятно на семейно-родов принцип. Повечето гробове са вкопани на малка дълбочина - между 30 и 70 см, поради което някои скелети са засегнати или унищожени от механизиранията обработка на земята. При конструкции на гробните ями се различават три варианта: обикновена яма с овална форма, яма, маркирана с един или повече камъни и цистови гробове, оформени с монолитни каменни плочи. Интересен елемент от погребалния обред е разкриването в рамките на некропола (между гробовете) на каменна печка, която Е. Манева свързва с обредното раздаване на храна в деня на погребението и при помените за душите на мъртвите, известни като „задушници“.

Некрополът е проучен частично - от него са разкопани 64 гроба. Установена е само хоризонтална стратиграфия, като развитието на некропола върви от най-високата точка и се разширява на запад и югозапад. Хронологически са определени две фази: първа фаза - края на X-XI в. и втора фаза - XII в. Основният брой гробове са отнесени към първата фаза, а само няколко гроба към втората. На този етап от проучването определянето на две хронологически фази в некропола изглежда малко прибързано, формално и недостатъчно аргументирано. На първо място липсват каквито и да било данни за прекъсване в края на XI и началото на XII в., което да обоснове нуждата от обособяването на отделни фази. Точно обратно, налице е континуитет при използването на некропола. Това се потвърждава и от липсата на вертикална стратиграфия на обекта. Увеличаването на относителния дял на цистовите гробове през XII в. показва определена тенденция, която, обаче, има свои по-ранни прояви, а не е някакво ново явление.

От общо 64 гроба в 34 са открити находки, изключително накити и аксесоари от облеклото. При анализа на гробния инвентар Е. Манева показва изключително широко познаване на материала. Това не е случайно. Авторката има репутацията на най-добрия изследова-

тел на средновековните накити от Македония. Специално внимание е отделено на гроб 4. В него е открит *in situ* богат комплект от накити (прочелник, обеци, огърлица, пръстени и гривни), както и следи от текстилна тъкан (свила и златни и сърмени нишки). Те имат изключителна стойност за изясняване на характера и вида на женската празнична (сватбена) носия от края на X - началото на XI в. Голямото количество накити открити в некропола, както и луксозният характер на някои от находките, дават основание на авторката да го свърже с градското население на крепостта Просек. Изказано е също становището, че някои от украшенията може да са „византийски“ импорт или са произведени в местни центрове по византийски модели. Обърнато е внимание на един чифт обеци от т.нар. „волински“ тип, каквито досега не са намирани в Македония. Произходът им се свързва с византийското ювелирно производство, но те намират широко разпространение в Източна Европа, главно в Прикарпатието, Волиния, Киев и на Балканиите. В България такива обеци са известни от Плиска, Преслав, Перник, Кюстендил, Мирково и Любеново. В некропола Крстеви е намерена също и една S-овидна обеца от т.нар. „унгарски“ тип. Уникален характер имат също две сребърни цилиндрични капсули (висулки). Чрез химически анализ е установено, че в тях е поставен антимон на прах, който още в древността е бил широко използван в козметиката.

Каталогът следва логично и допълва с конкретна информация аналитичната част. Материалът е подреден по удобен за читателя начин. За всеки гроб е дадена пълна информация за пола и възрастта на погребения, описание на гроба, описание на скелета, описание на гробния инвентар, както и графични илюстрации. Обобщените данни са представени в таблици.

В заключението Е. Манева повтаря, в синтезиран вид, основните резултати. Авторката признава, че направените изводи не са окончателни, тъй като проучването на обекта не е завършено. Независимо, че книгата представя само един етап от изследването на некропола Крстеви, резултатите са впечатляващи, а в научен оборот са въведени нови интересни паметници.

Валери Григоров